

Planbureau voor de Leefomgeving

NAAR EEN DUURZAME RUIMTELIJKE INRICHTING VAN NEDERLAND

Reflectie op de Ontwerp-Nota Ruimte: vijf aanbevelingen

Colofon

Naar een duurzame ruimtelijke inrichting van Nederland. Reflectie op de Ontwerp-Nota Ruimte: vijf aanbevelingen

© PBL Planbureau voor de Leefomgeving

Den Haag, 2026

PBL-publicatienummer: 5977a

Deze aanbevelingen zijn gebaseerd op een verdiepende analyse van de Ontwerp-Nota Ruimte door het PBL, met als titel 'Naar een duurzame ruimtelijke inrichting van Nederland. Reflectie op de Ontwerp-Nota Ruimte: aanbevelingen en analyse'.

De [verdiepende analyse](#) is terug te vinden op de website van het PBL

Contact

David.Hamers@pbl.nl, Bart.Nijhof@pbl.nl

Auteurs

Bart Nijhof, David Evers, Maarten van Ham, David Hamers en Rienk Kuiper

Met input van: Sanne Akerboom, Hans van Amsterdam, Boris van Beijnum, Bas van Bommel, Daan Boezeman, Jolijn Bonnet, Arno Bouwman, Anastasia Chranioti, Merel Enserink, Stefan van der Esch, Hans Hilbers, Dorien Manting, Jan Matthijsen, Jan Ritsema van Eck, Trudy Rood, Martijn van Seville, Daniëlle Snellen, Bart Strengers, Mark Thissen, Kate VanHoose, Roel van der Veen, Willem Vermeulen en Martijn Vink

Met dank aan

Marjolein van Asselt, Claudia Basta, Bram Bregman, Arjan Harbers, Anton van Hoorn, Petra van der Kooij, Jarry Porsius, Anita Scholten, Jaco Stremler, Annemiek Verrips en Femke Verwest

Redactie figuren

Beeldredactie PBL

Omslagfoto

Park van Luna en Stad van de Zon, Heerhugowaard | PureBudget

Tekstredactie en productie

Uitgeverij PBL

Toegankelijkheid

Het PBL hecht veel waarde aan de toegankelijkheid van zijn producten. Mocht u problemen ervaren bij het lezen ervan, dan kunt u contact opnemen via info@pbl.nl. Vermeld daarbij s.v.p. de naam van de publicatie en het probleem waar u tegenaan loopt.

Delen uit deze publicatie mogen worden overgenomen op voorwaarde van bronvermelding:
PBL (2026), Naar een duurzame ruimtelijke inrichting van Nederland. Reflectie op de Ontwerp-Nota Ruimte: vijf aanbevelingen. Den Haag: Planbureau voor de Leefomgeving.

Het PBL doet onderzoek naar de leefomgeving en het leefomgevingsbeleid in Nederland en daarbuiten. Denk aan milieu, natuur en ruimtelijke inrichting. Met onze verkenningen, analyses en evaluaties leveren we strategische kennis voor beleid, politiek, maatschappelijke organisaties en het bredere publiek. We geven daarbij niet alleen feiten en inzichten over het hier en nu, maar kijken ook vooruit naar de nabije en verdere toekomst. We doen ons onderzoek gevraagd en ongevraagd, onafhankelijk en wetenschappelijk onderbouwd.

Aanbevelingen

Nederland staat op het gebied van de leefomgeving voor grote uitdagingen met ruimtelijke implicaties. Denk hierbij aan klimaatverandering, de wooncrisis en natuurherstel. De Ontwerp-Nota Ruimte (hierna ook: ontwerpnota) is een concept-beleidsstuk waarin het Rijk sterker de nationale regie terugneemt over ruimtelijke ordening. Die was voorheen meer belegd bij provincies en gemeenten. Met de Nota Ruimte stelt het Rijk kaders voor ruimtelijke ontwikkeling, zoals op het vlak van woningbouw, water en bodem, de energietransitie, landbouw en economie. Daarop kunnen decentrale overheden en maatschappelijke organisaties hun beleid afstemmen.

Het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft op verzoek van het ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening (VRO) een reflectie op de Ontwerp-Nota Ruimte opgesteld. Hierin doen we aanbevelingen voor aanscherpingen. De nieuwe Tweede Kamer, het huidige en volgende kabinet en de betrokken departementen van de Rijksoverheid kunnen deze gebruiken voor de definitieve Nota Ruimte.

Vijf aanbevelingen voor de Nota Ruimte

Het PBL benadrukt de noodzaak van een nationale visie op de leefomgeving. De urgentie van de uitdagingen in de leefomgeving is de afgelopen jaren alleen maar groter geworden: klimaatverandering zet onverminderd door, de biodiversiteit staat onder druk, mensen wachten op een woning, bedrijven wachten op stroom. Een nationale omgevingsvisie is onder de Omgevingswet verplicht. Om te reflecteren op de Ontwerp-Nota Ruimte kijkt het PBL zowel naar de urgente maatschappelijke opgaven die voorliggen als naar de uitgangspunten voor omgevingsvisies in de Omgevingswet. In de Memorie van Toelichting op de Omgevingswet wordt genoemd dat een nationale omgevingsvisie volledig, samenhangend en doelgericht moet zijn, zodat deze een bijdrage levert aan het maatschappelijk doel van de wet: een veilige en gezonde fysieke leefomgeving, een goede omgevingskwaliteit en het gebruik van de fysieke leefomgeving voor maatschappelijke functies, met het oog op duurzame ontwikkeling. In de Ontwerp-Nota Ruimte worden vier thema's onderscheiden: Water en bodem, Landbouw en natuur, Economie en energie en Wonen, werken en bereikbaarheid. Deze thema's gebruikt het PBL in de reflectie op de ontwerpnota.

Het is positief dat het Rijk actiever wil sturen op de kwaliteit van de leefomgeving en probeert het ruimtegebruik van verschillende sectoren beter op elkaar af te stemmen. Dat de Ontwerp-Nota Ruimte door verschillende ministeries is opgesteld én gedragen, getuigt van bestuurlijke ambitie, onderlinge samenwerking en een gedeeld besef van urgentie. Het PBL waardeert de historische en internationale inbedding van de visie. Dat geldt ook voor de thematische analysekaarten, waarmee de ruimtelijke opgaven in verschillende sectoren en de bouwstenen voor beleid in beeld worden gebracht. En het PBL waardeert de concrete uitwerking van het thema water en bodem, dat door klimaatverandering steeds belangrijker wordt. We benadrukken dat de brede benadering die in de Ontwerp-Nota Ruimte is gekozen, essentieel is om de complexe problemen die Nederland heeft effectief aan te pakken.

Het PBL heeft in deze analyse zoveel mogelijk gebruik gemaakt van en het meest recente onderzoek van het PBL en andere partijen. Op basis hiervan komen we tot de volgende aanbevelingen

om de Ontwerp-Nota Ruimte door te ontwikkelen naar een volwaardige omgevingsvisie: de nieuwe Nota Ruimte.

1. Meer aandacht nodig voor de samenhang tussen de thema's

In de Ontwerp-Nota Ruimte worden vier samenhangende thema's benoemd: Water en bodem, Landbouw en natuur, Economie en energie en Wonen, werken en bereikbaarheid. Binnen deze thema's wordt in de ontwerpnota ingezet op integraliteit, maar de samenhang tussen de thema's vereist meer aandacht. Samenhang is een centraal begrip in de Omgevingswet, omdat er veel afhankelijkheden zijn tussen de verschillende ruimtelijke keuzes die te maken zijn. In de definitieve Nota Ruimte is meer aandacht nodig voor die samenhang: de wijze waarop verschillende ruimtelijke ambities elkaar beïnvloeden, de impact van ruimtelijke keuzes op omgevingskwaliteit en duurzame ontwikkeling, en de wijze waarop maatregelen op de korte termijn en doelen op de lange termijn samenhangen.

Bij woningbouw meer aandacht voor klimaatadaptatie, banen en voorzieningen

Er moeten fors meer woningen worden bijgebouwd. Dat gaat echter om meer dan een kwantitatieve opgave. Naast woningaantallen gaat het ook om kwalitatieve keuzes over de gewenste woonmilieus (van hoogstedelijk tot landelijk) en het type woningen. En naast wonen omvat de opgave ook werken, mobiliteit, voorzieningen, recreatie, energie, drinkwater en klimaatadaptatie.

In de ontwerpnota maakt de Rijksoverheid duidelijk dat woningbouwlocaties beter bestand moeten zijn tegen wateroverlast, overstroming, bodemdaling en hittestress. Drinkwaterbeschikbaarheid en rioolwaterzuivering moeten verzekerd zijn. Het is belangrijk dat in de definitieve Nota Ruimte inzichtelijk wordt gemaakt hoe deze uitgangspunten van invloed zijn geweest op de keuze van de woningbouwlocaties die zij voorstelt.

Woonvoorkeuren van mensen zijn beperkt stuurbaar. In de ontwerpnota zet het Rijk stevig in op woningbouw in de zogenoemde 'Initiëren'-regio's uit de VISTA-strategie, terwijl de bevolkings- en huishoudensgroei in de afgelopen 25 jaar juist in deze regio's het geringst was. Hoe worden desinvesteringen voorkomen als de gehoopte groei van deze regio's niet komt? Om het woningaanbod te laten aansluiten bij de vraag, is regionale economische ontwikkeling nodig, en dus ook een nauwere koppeling tussen de ontwikkeling van woningen en banen. Woningbouw kan niet los worden gezien van ontwikkeling van bedrijvigheid en van investeringen in onder andere, winkels, scholen, infrastructuur, openbaar vervoer, recreatie, groen, water- en energievoorziening en waterveiligheid. Dit zijn noodzakelijke voorwaarden voor succesvolle stedelijke ontwikkeling.

Verbind de keuzes voor energie-infrastructuur meer met andere opgaven

In de Ontwerp-Nota Ruimte benoemt het Rijk elementen die van belang zijn voor de transformatie en ontwikkeling van het energiesysteem. Maar het geeft nog geen samenhangende visie waarin de opwekking, transport en opslag van energie wordt verbonden met andere opgaven in Nederland, zoals wonen, werken, natuur en een duurzame Noordzeestrategie. De ruimtebehoefte voor het nieuwe energiesysteem en de bijdragen van ruimtelijke ontwikkelingen aan de effectiviteit en efficiëntie van het energiesysteem zijn belangrijk om mee te nemen. Zo is voor de opwekking en transport van energie ruimte nodig. Denk aan windmolens, zonneparken en hoogspanningsverbindingen. Maar dit alleen is niet voldoende. Nieuwe tracés voor energie-infrastructuur moeten niet alleen goed worden ingepast in het bestaande landschap, maar vormen ook het nieuwe landschap. Bovendien is energie-infrastructuur medebepalend voor toekomstige ruimtelijke ontwikkelingen.

Er is daarom een betere wisselwerking nodig tussen de energieplanning en ruimtelijke ordening. Het is voor een strategische ruimtelijke visie voor de toekomst van Nederland van belang om duidelijk aan te geven waar en in welke vorm energie-infrastructuur bepaalde ruimtegebruiksfuncties moet dienen, zoals wonen en bedrijvigheid (en waar niet).

2. Voorkom vrijblijvendheid: maak scherpere keuzes voor duurzame ruimtelijke inrichting

De optelsom van de sectorale ruimteclaims (de ruimte die per sector wordt gevraagd om aan alle ambities en verplichtingen invulling te kunnen geven) is in de Ontwerp-Nota Ruimte groter dan de ruimte die in Nederland beschikbaar is. De overheid moet daarom prioriteit aanbrengen in de opgaven en scherpere keuzes maken over welke claims gehonoreerd worden en hoe ze worden ingevuld. Hoewel er al keuzes zijn gemaakt in de ontwerpnota, moeten er nog veel beslissingen volgen in de definitieve Nota Ruimte, of daarna in de nationale en regionale uitwerkingen. Hierbij is het van belang dat dilemma's (pijnlijke keuzes) en *trade-offs* (wat gaat ten koste van wat) expliciet worden benoemd, waarbij in elk geval de volgende keuzes explicieter in de ontwerpnota naar voren zouden moeten komen:

Versterk natuurgebieden en breid deze uit

Om de nationale en Europese natuurdoelen te behalen, is op basis van PBL-onderzoek 100.000 tot 150.000 hectare extra natuur nodig bovenop huidige uitbreidingsafspraken. In de Ontwerp-Nota Ruimte wordt voorgesteld om landbouwgrond te beschermen en natuurhersteldoelen vooral te behalen door meervoudig ruimtegebruik, waarbij natuur met andere functies gecombineerd wordt. Dat is, gezien de omvang van de opgave en de benodigde typen natuur, slechts ten dele mogelijk. Meervoudig ruimtegebruik kan bijdragen aan natuurherstel, maar het zal niet voldoende zijn om te voldoen aan de Europese verplichtingen in het kader van de Vogel- en Habitatrichtlijn. Uitbreiding van natuurgebieden blijft nodig. Om de natuurdoelen te bereiken is het noodzakelijk dat het agrarisch grondgebruik wordt aangepast. In de ontwerpnota benoemt het Rijk gebieden met een 'meervoudige opgave'. Dit zijn landbouwgebieden waar opgaven voor grond- en oppervlaktewaterkwaliteit, klimaat en stikstof samenkomen. Hier zal de landbouw in een aanzienlijk deel van de gevallen zeer extensief moeten zijn of zal de grond een andere functie moeten krijgen.

Maak water en bodem meer sturend

Het belang van de beschikbaarheid en de kwaliteit van water en de gesteldheid van de bodem wordt onderkend in de Ontwerp-Nota Ruimte en dit is concreet uitgewerkt. Het is echter voor duurzame, samenhangende ruimtelijke keuzes essentieel dat de definitieve Nota Ruimte expliciete richtlijnen bevat, waarmee onder meer condities op het vlak van waterveiligheid, beschikbaarheid en kwaliteit van water, bodem en ondergrond zwaarder gewogen worden bij beslissingen. In de Ontwerp-Nota Ruimte blijft de noodzakelijke verbetering van de waterkwaliteit onderbelicht in relatie tot de verplichtingen uit de Europese Kaderrichtlijn Water. Dit terwijl hiervoor ook ruimtelijke ingrepen nodig zijn. Te slechte waterkwaliteit kan vanaf 2027 leiden tot juridische procedures, en daarmee kan ruimtelijke ontwikkeling bemoeilijkt of stopgezet worden.

Daarnaast noemt het Rijk een hogere vraag door waterbeheerders voor doorspoeling van watersystemen, zoals polders om verzilting tegen te gaan. De Rijksoverheid houdt er niet genoeg rekening mee dat er daarvoor in de toekomst minder mogelijkheden kunnen zijn. Als dat het geval is zal er vaker brak water zijn, waardoor er verzilting kan ontstaan. De ruimtelijke consequenties daarvan worden in de ontwerpnota onvoldoende benoemd.

In de ontwerpnota stelt het Rijk dat er in principe niet geïnvesteerd wordt in technische maatregelen om vanuit het hoofdwatersysteem (zoet)water te brengen naar gebieden waar dat op termijn niet houdbaar is, zoals delen van de Zuidwestelijke Delta of de hoge zandgronden. Deze maatregel heeft grote gevolgen voor de mogelijkheden voor met name landbouw en industrie in die gebieden. In de ontwerpnota geeft het Rijk geen invulling aan de frase ‘waar het op termijn niet houdbaar is’. Dit is wel nodig om de economische en ruimtelijke consequenties van deze voorgenomen maatregel inzichtelijk te kunnen maken.

3. Verscherp en versterk de leidende principes van de Nota Ruimte

Ruimtelijke ordening en omgevingsbeleid zijn een interbestuurlijke en publiek-private aangelegenheid: meerdere bestuurslagen zijn erbij betrokken, en daarnaast maken private partijen (zoals projectontwikkelaars) er vaak deel van uit. Een nationale omgevingsvisie kan daardoor niet per geval specifiek zijn, maar moet duidelijke kaders stellen waar de betrokkenen hun besluiten aan kunnen toetsen.

In de Ontwerp-Nota Ruimte formuleert de Rijksoverheid daarom drie leidende principes voor ruimtelijke ordening en omgevingsbeleid: ‘meervoudig ruimtegebruik’, ‘gebiedskennmerken centraal’ en ‘voorkomen van afwenteling’. Het PBL beveelt aan om deze principes scherper te formuleren en sterker te maken.

‘Meervoudig ruimtegebruik’ aanscherpen tot ‘de ruimtevrage beperken’

In de Ontwerp-Nota Ruimte wordt terecht geconstateerd dat ruimte schaars en waardevol is. De Rijksoverheid vraagt dan wel nadrukkelijk aandacht voor de groeiende ruimtebehoefte voor diverse functies, maar stelt nauwelijks de vraag of en waar het met minder ruimte kan. Het is nodig om ruimteclaims kritischer te beschouwen. Wordt onderbouwd waarom er aanvullende ruimte nodig is, bijvoorbeeld voor het bereiken van een bepaald beleidsdoel, flexibiliteit of ruimtelijke kwaliteit? Kan worden volstaan met efficiënter gebruik van de bestaande ruimte? Worden bij een aanvullende ruimtevrage de mogelijkheden benut voor functiecombinaties en meervoudig ruimtegebruik? Het stapsgewijs beantwoorden van deze vragen dwingt tot kiezen tussen functies, functies combineren of intensiever gebruik van de beschikbare ruimte.

‘Gebiedskennmerken centraal’ versterken door dit principe meer gewicht te geven in de uitwerking van de nota

In de Ontwerp-Nota Ruimte is een van de leidende principes dat er gebiedsgericht moet worden ontwikkeld. Dit houdt in dat er wordt beschermd en benut wat er is, en dat nieuwe, onderscheidende ruimtelijke kwaliteiten worden ontwikkeld die passen bij de lokale en regionale omstandigheden en ambities. Dit principe is goed, maar het krijgt in de ontwerpnota nog niet de aandacht die het verdient. Door kenmerken per gebied (geschiedenis, bestaande situatie, beoogde ruimtelijke ontwikkeling) explicieter in kaart te brengen, kan worden voorkomen dat maatregelen die nationaal gelden in de regio (onbedoeld) tegen elkaar inwerken. Ook is dan al in de Nota Ruimte te zien hoe maatregelen op gebiedsniveau elkaar kunnen versterken (synergie). Beleidsmakers, ontwikkelaars en andere betrokken partijen kunnen ontwerp onderzoek inzetten om concrete ruimtelijke mogelijkheden in beeld te brengen.

‘Afwentelen voorkomen’ omzetten in een positief geformuleerd leidend principe, zoals ‘rechtvaardig ruimtegebruik’

In de Ontwerp-Nota Ruimte is ‘afwentelen voorkomen’ een leidend principe. Het houdt in dat problemen niet zonder meer worden doorgeschoven naar elders of naar toekomstige generaties. Het is belangrijk om de ruimtelijke effecten van beleid in verschillende sectoren in samenhang in beeld te brengen. Neveneffecten van ruimtegebruik zijn niet altijd te voorkomen. Daarom is het zaak om aan te geven welke effecten aanvaardbaar zijn en welke niet. Door aan te geven welke afwegingen worden gemaakt, wordt helder hoe en waarom lusten en lasten op een bepaalde manier worden verdeeld, bijvoorbeeld over gebieden (waar?), groepen (voor wie?) en generaties (wanneer?). De Rijksoverheid kan, in plaats van ‘afwentelen voorkomen’, het leidend principe beter positief formuleren. Een term als ‘rechtvaardig ruimtegebruik’, waarbij de overheid zelf duidelijke kaders stelt, kan de betrokken partijen helpen om tot heldere besluiten te komen over ruimtelijke inrichting.

Duurzaamheid en omgevingskwaliteit als toetssteen

Het PBL beveelt aan dat de Rijksoverheid een vierde leidend principe toevoegt aan de Nota Ruimte. Met het uitgangspunt ‘duurzaamheid en omgevingskwaliteit als toetssteen’ kan de uitkomst van alle verschillende ruimtelijke keuzes getoetst worden, en daarmee de samenhang tussen de vier thema’s uit de Nota Ruimte, tussen gebieden, tussen schaalniveaus en tussen de korte en lange termijn.

Duurzame ontwikkeling – een combinatie van beschermen en benutten – is het maatschappelijk doel van de Omgevingswet. Omgevingskwaliteit is in de wet een van de centrale begrippen; ruimtelijke kwaliteit en milieukwaliteit komen daarin samen. Het valt op dat milieukwaliteit weinig aandacht krijgt in de ontwerpnota. Er worden enkele algemene beleidsrichtingen genoemd (die zullen worden uitgewerkt in het Nationaal Milieuprogramma), maar om in de ruimtelijke ordening een fundament te leggen voor een gezonde, schone en veilige leefomgeving is meer nodig. Het is daarom aan te bevelen om duurzaamheid en omgevingskwaliteit in de definitieve nota te benutten als toetssteen bij de vraag of het geheel meer is dan de som der delen.

De Ontwerp-Nota Ruimte bestaat uit drie delen: ‘I. Analyse, opgaven en visie’, ‘II. Nationale ruimtelijke hoofdstructuur’ en ‘III. Uitvoering’. In het eerste deel van de ontwerpnota worden de leidende principes geïntroduceerd, maar ze werken nu nog te weinig door in deel II en III. Om de kracht van de leidende principes te vergroten, beveelt het PBL aan de principes in de definitieve Nota Ruimte nadrukkelijker als kader te stellen voor de nationale ruimtelijke hoofdstructuur en als uitgangspunten voor verdere uitwerking voor gebieden in (decentrale) vervolgttrajecten.

4. Houd rekening met onzekerheid: introduceer adaptief vermogen in ruimtelijke beslissingen

Gezien de onzekerheden rond bevolkingsgroei, de gevolgen van klimaatverandering, economische ontwikkeling en geopolitieke dynamiek, is het belangrijk dat het Rijk in de Nota Ruimte veerkracht inbouwt in ruimtelijke strategieën en flexibiliteit introduceert in het omgevingsbeleid. Hiervoor kan bijvoorbeeld worden gewerkt met scenario’s. Er kunnen bandbreedtes worden gehanteerd voor belangrijke variabelen, zoals bevolkingsgroei en economische ontwikkeling. Het is raadzaam daar meer aandacht aan te geven. Zo wordt de onzekerheid met betrekking tot de bevolkings- en huishoudensontwikkeling op langere termijn niet meegenomen in de ontwerpnota. In plaats daarvan wordt er uitgegaan van een ‘gematigde groei’ naar 20 miljoen inwoners in 2050. Dit is riskant, omdat de ontwikkeling behoorlijk kan afwijken van dit ‘middenpad’, zoals zowel het CBS als het PBL hebben aangegeven.

In de Welvaart en Leefomgevingsscenario's stelde het PBL vorig jaar dat de totale bevolking in 2060 kan doorgroeien tot 21,9 miljoen (in scenario Hoog), maar ook kan stabiliseren op het niveau van 18,2 miljoen (in scenario Laag). Ook voor het aantal huishoudens in 2060 geldt een bandbreedte: van 8,3 miljoen huishoudens (scenario Laag) tot 11,0 miljoen huishoudens (scenario Hoog). Dit zijn grote verschillen tussen zowel de inwoner- als de huishoudensaantallen. Dit heeft heel andere ruimtelijke implicaties, met sterke regionale verschillen. Ook een vooruitblik op de ontwikkelingen van werkgelegenheid en mobiliteit is alleen te geven met een flinke bandbreedte, en ook deze ontwikkelingen zullen per regio verschillen.

'Veerkracht' of 'adaptief vermogen' in ruimtelijke strategie is iets anders dan 'alles openhouden'. Sommige keuzes moeten nu worden gemaakt. Deze kunnen bijvoorbeeld worden gekoppeld aan robuuste maatregelen ('*no regret*'), die zowel bij een lage als hoge economische of bevolkingsgroei passen. Daarnaast kan met flexibele maatregelen waar mogelijk ruimte worden vrijgelaten om het beleid in een later stadium nog te kunnen aanpassen als omstandigheden veranderen in de toekomst. Dit houdt ook in dat op sommige locaties fysiek ruimte moet worden gemaakt voor mogelijke latere aanpassingen. Zo brengt de transitie naar een circulaire economie grote onzekerheden met zich mee. In dat proces is het van belang dat wordt voorkomen dat op strategische locaties, zoals op bedrijventerreinen, in stadscentra en in en om woonwijken, keuzes worden gemaakt die de omslag naar circulariteit belemmeren.

Deze manieren van omgaan met onzekerheid helpen overheden om te anticiperen op mogelijke ontwikkelingen en de effectiviteit van ruimtelijke planning te waarborgen.

5. Waarborg de implementatie van de Nota Ruimte

Ruimtelijke ordening vindt interbestuurlijk plaats en is publiek-privaat. De belangen van sectoren en regio's moeten ontstegen worden. Daarom is de implementatie van de Nota Ruimte geen gegeven.

Als het Rijk de regie in de ruimtelijke ordening en het leefomgevingsbeleid wil hernemen, betekent dit dat het duidelijke kaders stelt waarbinnen medeoverheden, bedrijven en burgers in actie kunnen komen. Een voorwaarde daarvoor is dat duidelijk moet zijn welke rol het Rijk zelf neemt, ook als het inzet op samenwerking. In de ontwerpnota komt naar voren dat de betrokkenheid van de Rijksoverheid bij de thema's wonen, werken en bereikbaarheid en economie en energie groot is. Bij de thema's water en bodem en landbouw en natuur is de Rijksoverheid juist minder betrokken.

Onder de derde aanbeveling van het PBL staan de leidende principes die de Rijksoverheid formuleert in de Ontwerp-Nota Ruimte, en de voorstellen van het PBL ter aanscherping van deze principes. In de definitieve Nota Ruimte kan het Rijk aangeven hoe het deze leidende principes in de uitvoeringspraktijk dwingend en afdwingbaar maakt. Zo kan worden voorkomen dat de samenhang tussen de thema's, waar in de Omgevingswet om wordt gevraagd, in de uitvoering wordt belemmerd. Ook kan worden voorkomen dat private of kortetermijnbelangen gaan prevaleren bij concrete ruimtelijke beslissingen. In het uitvoeringsdeel van de Nota Ruimte moet de overheid dus waarborgen dat de kaders ook daadwerkelijk doorwerken in de uiteindelijke uitvoering. Dit is te meer van belang omdat het Rijk voor een deel van de uitvoering lijkt te vertrouwen op vrijwillige medewerking van partijen. Dit introduceert risico's voor het effectief implementeren van de concrete keuzes die publiek-privaat gemaakt worden over ruimtelijke ordening en ontwikkeling. Het uitvoeringsdeel (deel III) van de Ontwerp-Nota Ruimte is beperkt tot het opsommen van

bestaande procedures. Het Rijk geeft niet per doel aan op welke wijze het die procedures wil uitvoeren. Wat nog ontbreekt, is een duidelijke doelenhiërarchie waarin strategische doelen zijn verbonden met concrete maatregelen, middelen en verantwoordelijkheden. Dit mag in de definitieve Nota Ruimte niet ontbreken. Waar nodig kan het uitvoeringsdeel ook concrete afspraken bevatten over verdere uitwerking in nationale programma's en regionale (gebiedsgerichte) trajecten. Daarbij is het van belang om, in aanvulling op het langetermijnperspectief, aandacht te besteden aan de randvoorwaarden voor probleemoplossing op diverse terreinen op de kortere termijn, zoals de stikstofcrisis, de slechte waterkwaliteit en netcongestie. Deze staan immers veel ruimtelijke ontwikkelingen in de weg.